

Some Difficulties in Translating Gustave Guillaume's Metalanguage into Italian

Quelques difficultés de traduction du métalangage de Gustave Guillaume en italien

Câteva dificultăți de traducere a metalimbajului lui Gustave Guillaume în italiană

Sophie SAFFI¹,

CAER EA 854, Aix-Marseille Univ.,

E-mail: sophie.saffi@univ-amu.fr

Abstract:

*The purpose of the present article is to highlight some differences between traductology and translations in order to compare two versions of translations into Italian of Gustave Guillaume work, namely his course dated 23rd May 1957 "The humanising nature of language: linguistics and anthropology" ("Funzione umanizzante del linguaggio: linguistica e antropologia" in *Principi di linguistica teorica*, pp. 162).*

Résumé:

*Après de synthétiques rappels de l'histoire de la réflexion en traductologie, et de quelques principes importants de traduction, nous comparons deux versions de la traduction en italien d'un travail de Gustave Guillaume, à savoir la leçon du 23 mai 57 intitulée « Fonction hominisatrice du langage: linguistique et anthropologie » (« Funzione umanizzante del linguaggio : linguistica e antropologia » in *Principi di linguistica teorica*, pp. 162).*

Rezumat:

*Ne propunem să prezentăm câteva diferențe dintre traductologie și traducere, pentru a compara apoi două versiuni ale traducerii în italiană a unei opere a lui Gustave Guillaume, anume a cursului său din 23 mai 57 intitulat « Fonction hominisatrice du langage : linguistique et anthropologie » (« Funzione umanizzante del linguaggio : linguistica e antropologia » în *Principi di linguistică teoretică*, pp. 162).*

Key words: Translation, translation studies, Gustave Guillaume, metaphor, target language

Mots clés: Traduction, traductologie, Gustave Guillaume, métaphore, langue cible

Cuvinte cheie: traducere, traductologie, Gustave Guillaume, metaforă, limbă țintă,

Platon arată, în *Cratylus*, că, atunci când unui lucru i se atribuie un nume, acest nume este corect și că, dacă în locul acestuia, se atribuie alt nume, fără să se mai folosească cel dintâi, al doilea nume nu e mai puțin corect decât primul.

¹ Traducerea în română: Oana Aurelia Gencărau

În consecință, circulația unui text între două civilizații, în măsura în care cele două civilizații pe care le avem în vedere nu pot fi înțelese decât prin mediere, presupune trecerea unui discurs dintr-o limbă sursă într-o limbă țintă.

Totuși, se cuvine să punem în discuție, în cazul traducerii științifice de texte teoretice, legitimitatea unui astfel de transfer dintr-o limbă în alta:

Se poate oare realiza traducerea, fără a sărăci sau a perverti textul de origine?

Pentru a aborda această problemă, vom examina versiunile propuse prin traducere în italiană pentru două texte de Gustave Guillaume, lingvist al cărui discurs este în mod extrem concis și inovant, și, prin aceasta, dificil de transmis unui interlocutor străin, în măsura în care noțiunile evocate de Gustave Guillaume nu sunt în mod necesar cunoscute unui astfel de interlocutor.

Ne vom opri în mod special asupra unor anumite alegeri lexicale proprii celor doi traducători :

Roberto Silvi, pentru *Principi di linguistica teorica* (Napoli, Liguori editore, 2000), traducere ce are drept sursă : *Principes de linguistique théorique* (Paris/Québec, Klincksieck/PU Laval, 1973), și **Alberto Manco**, pentru *Tempo e verbo* (Napoli, Università degli Studi di Napoli L'Orientale, Quaderni di AIQN, 2006), traducere ce are drept sursă : *Temps et verbe* (Paris, Champion, 1929).

În introducerea sa la ediția franco-canadiană a antologiei *Principes de linguistique théorique*, Roch Valin, istoric depozitar al scrierilor lui Guillaume, afirmă că lingvistul de care ne ocupăm este considerat pentru lingvistică, egalul lui Einstein pentru fizică; el compară contribuția lor la înnoirea gândirii științifice din epoca lor, mai ales: în ceea ce privește noțiunea *timp*, unul în fizică, altul în lingvistică.

Cu toate că Guillaume nu a dobândit notorietatea fizicianului Einstein, el a fost prezentat de către Antoine Meillet (1866-1936), drept *unul dintre spiritele cele mai distinse ale Europei*.

Se cuvine să amintim că Meillet a fost și el un eminent lingvist francez, recunoscut pentru contribuțiile sale din primele decenii ale secolului XX, lingvistul grație căruia a fost publicată lucrarea lui Guillaume *Temps et verbe*.

După scurte referiri privitoare la istoria domeniului traductologiei și la cele mai importante principii ce stau la baza actului de a traduce, vom ajunge să ilustrăm prin câteva exemple unele dintre dificultățile pe care le întâmpină traducătorul când abordează un text științific.

Traductologia

Până la al doilea război mondial, teoria traducerii se mărginea la o serie de considerații elaborate de către marii traducători. Ele înclinau fie în favoarea traducerii literale, fie în favoarea traducerii libere. Traducătorii se arătau astfel fie în respectul sursei, fie în respectul limbii țintă.

Cei ce se poziționau în respectul sursei de tradus, țineau cont de limba de plecare căutând să se plieze cât mai mult posibil pe textul sursă. Cei ce tindeau spre respectul limbii țintă, desigur, arătau mai multă importanță produsului final, textului țintă. Începând cu anii '50, ia ființă domeniul traductologiei ca știință al cărei scop este cel de a furniza instrumentele pedagogice corespunzătoare.

La început, traductologia are un caracter prescriptiv, normativ, dar, de-a lungul anilor, aceasta devine din ce în ce mai descriptivă. Această știință își propune să descrie în detaliu procesul care se declanșează în timpul traducerii.

În anii '70 ESIT (Școala Superioară de Interpreți și de Traducători de la Sorbona), la Paris, dezvoltă conceptul de traductologie descriptivă, acreditând acum ideea de *traductologie inductivă*.

Regăsim aici un punct de plecare ce se focalizează asupra caracterului spontan al traducerii și asupra necesității de a explica demersurile raționale puse în joc de către traducător. Pentru această școală, traducerea nu este un transcodaj de cuvinte, ci, mai degrabă, expresia aceluiași discurs într-o altă limbă.

În ciuda tuturor progreselor cercetării în materie de traducere, nu înregistrăm nici azi o teorie unitară. O vastă literatură didactică cu privire la traducere apare în anii '80, obiectivul acesteia fiind

cel de a contribui la deprinderea unor practici de traducere, la cristalizarea unei metodologii a traducerii, care, cel puțin în Italia, a devenit de curând un obiect de studiu.

Traducerea

A traduce înseamnă a înțelege sistemele interne ale unei limbi spre a putea construi dublul sistem textual (produs al discursului), pentru a-i produce unui viitor cititor efecte similare, din punct de vedere semantic, sintactic și stilistic

Orice traducere prezintă grade de infidelitate. Conceptul de fidelitate este legat de ideea că traducerea este o formă de interpretare care trebuie să vizeze reproducerea intenției textului sursă, respectând ceea ce textul spune sau sugerează prin raportare în egală măsură la limba în care a fost scris și la contextul cultural în cadrul căruia textul ia ființă : în caz concret : al cunoașterii științifice comune din zilele noastre.

O traducere trebuie să reproducă aceleași efecte ca și originalul, chiar dacă, astfel procedând, ea este obligată să trădeze literalitatea. Apar în această direcție probleme privind textele estetice în care muzicalitatea are o funcție fundamentală. Reproducerea ritmului prozodic este în acest caz o expresie de fidelitate care nu este de natură literală, ci în măsură să conserve *intenționalitatea textului*. Problema estetică este mai puțin importantă pentru literatura științifică.

Din conceptul de fidelitate decurge cel de negociere: proces în funcție de care, spre a atinge un anumit deziderat, trebuie să renunțăm la deziderate tranzitorii. Pe de o parte, avem textul sursă, drepturile sale și contextele sale, pe de altă parte: textul țintă, contextul cultural în care va apărea și așteptările cititorilor săi. Traducătorul joacă un rol de negociator între aceste două părți.

Michel Gourinat (1994) arată, în manualul său de filosofie că *domeniile de semnificație (fiind) decupate în mod diferit dintr-o limbă în alta, este imposibil ca sensul termenilor să se suprapună total, adesea fiind imposibil să se găsească, dintr-o limbă în alta, chiar și echivalenți apropiați, de unde rezultă o anumită incomunicabilitate, care este în același timp o impenetrabilitate a diverselor sisteme de gândire pe care le exprimă.*

Roberto Silvi, traducătorul în italiană al *Principiilor de lingvistică teoretică (Principes de linguistique théorique)*, într-o prefață, (« Nota alla traduzione », pp. XXI-XXVIII), evoca această problemă de incompatibilitate, întocmind o clasificare a dificultăților întâmpinate.

Limbajul guillaumian se detașează, înainte de toate, prin complexitate în organizarea frazelor, de exemplu : prin construcția frazelor lungi, punctate de digresiuni.

O altă problemă de remarcat privește lexicul specific autorului, lexic ce conține neologisme, termeni provenind din discipline vechi, adaptarea termenilor existenți, și, în fine, perechi de termeni care se opun.

Pierderea parțială: absența adevăratului corespondent lexical

Dacă traducerea nu ar privi decât raporturile directe dintre două sisteme semiotice, ar fi suficient un traducător automat, ca Altavista sau indiferent ce dicționar bilingv.

În realitate, traducătorul negociază semnificația pe care traducerea sa trebuie să o exprime. Odată înțeles conținutul nuclear al unui cuvânt, adică noțiunile elementare care îi permit să recunoască un concept și deci să își formeze o idee referitoare la semnificația cuvântului-sursă, traducătorul se poate confrunta cu absența corespondentului exact în limba țintă.

Am ales să ilustrăm această situație cu un exemplu selectat din traducerea de către Roberto Silvio a cursului lui Guillaume din 23 mai 57 intitulat « Fonction hominisatrice du langage :

linguistique et anthropologie » (« Funzione umanizzante del linguaggio : linguistica e antropologia » in *Principi di linguistica teorica*, pp. 162).

Exemplul 1 :

(*Principes de linguistique théorique*, p. XXX)

Questa inchiesta documentaria porta a riconoscere la successione delle epoche che sono quelle della civiltà materiale, e a scoprire anche ciò della civiltà ideale si trova rispecchiato in quella materiale [...]

(*Principi di linguistica teorica*, p. 162)

Questa inchiesta documentaria porta a riconoscere la successione delle epoche che sono quelle della civiltà materiale, e a scoprire anche ciò della civiltà ideale si trova rispecchiato in quella materiale [...]

După cum vedeți în exemplul 1, adjectivul francez *idéel* prezintă o dificultate de traducere în sensul în care Guillaume creează un termen tehnic pe baza unui termen deja existent. El înțelege prin *civilisation idéelle*, în opoziție cu *civilisation matérielle*, forma noțională a civilizației, adică cea care trimite la gândire, sub anumite aspecte : motorul formei materiale a civilizației.

Roberto Silvi traduce această expresie prin *civiltà ideale*, traducere ce generează probleme. Termenul francez *idéelle* și cel italian *ideale* au în comun radicalul *idée* și califică civilizația ca raportându-se la o formă *non sensibilă*, dar inteligibilă, în opoziție cu forma materială a civilizației.

Totuși, sufixul adăugat sugerează o diferență de valoare: într-adevăr, cuvântul francez *idéelle* califică termenul *civilisation* în mod exclusiv neutru, conferindu-i sensul echivoc de mai sus.

În schimb, termenul italian *ideale* (ca și echivalentul său francez *idéale*) aduce, pe lângă a-i atribui sens, o judecată de valoare numelui calificat, adică : el proiectează această idee de civilizație ideală dincolo de un *posibil realizabil*.

Cu adjectivul *idéelle* civilizația rămâne la stadiul de *idee*, în timp ce cu adjectivul *ideale* civilizația devine o utopie, adică se trece de la o idee la o proiecție spre o posibilă realizare.

Se poate crede că această depășire a semnificației adjectivului italian este *perceptută ca blocată*, prin alegerea substantivului plasat înaintea adjectivului.

Într-adevăr, cum remarcă Jean-Claude Chevalier (2007) : *Italiana dispune pentru a trimite la noțiunea de civilizație două vocabule, civiltà și civilizzazione; a doua, fără îndoială din cauza terminației sale, furnizează o percepție mai degrabă operativă a fenomenului.*

Substantivul *civiltà*, prin rezultativitatea sa, împiedică adjectivul *ideale* de a dezvolta întreaga sa semnificație (*saisie anticipée*). În italiană, se *interpretează* opoziția *civiltà ideale* vs. *civiltà materiale* atât în alegerea substantivului, cât și în cea a adjectivului.

Lexicul italian nu posedă dichotomia *idéel / idéal* iar lexicul francez nu posedă dichotomia italiană *civiltà / civilizzazione*. Traducătorul este obligat astfel să renunțe la anumite caracteristici și să le salveze pe cele ce pot fi detașate din context. El găsește adesea soluții elegante, dar nu poate să exprime toate dimensiunile textului, efortul său comportă deci pierderi în raport cu ceea ce implică cuvântul din limba de origine.

Această selecție, precum și pierderea ce îi este aferentă, pot fi imputate traducătorului în măsura în care ele sărăcesc mesajul textului original, în cazul nostru : ideile lui Guillaume.

Nonechivaența între francezul *idéelle* și italianul *ideale* produce un echivoc, afectează sensul dorit de Guillaume, ceea ce poate conduce la o falsă receptare de către cititorul în contact cu traducerea textului guillaumian. Totuși, pierderile parțiale datorate traducerii apar ca exemple interesante ale diversităților civilizațiilor, ale sistemelor de gândire, probând totodată eventuala lor compatibilitate.

În cazul nostru, ele oferă o posibilitate de a discuta teoria guillaumiană, atunci când luăm cunoștință de traducere și de versiunea originală, în măsura în care traducerea poate sărăci sau îmbogăți termenii originali și poate propune argumente dialectice care să conducă la o discuție critică a sensului termenilor.

Limbajul și gândirea, aflându-se în raport de independență, o confruntare între cele două limbi prin traducere contribuie la îmbogățirea acestei gândiri.

Pierderea totală: non traducerea

Regăsim, de asemenea, și pierderi absolute, cazuri în care traducătorul decide că nu este posibil actul de a traduce și recurge la note de subsol. El confirmă astfel înfrângerea, impasul în care se află.

Astfel, Alberto Manco, traducătorul în italiană al *Temps et verbe*, renunță la traducerea termenului « visée » care are un sens tehnic la Guillaume. Manco conservă forma franceză, o pune în italice și adaugă o notă de subsol în care el dă întrebuițări ale termenului în italiana și în franceza veche în legătură cu semnificația guillaumiană.

Exemplul 2 :

(*Temps et verbe*, pp. 7-8)

C'est le résultat d'un grand effort de visée (voir p. 10) en vue d'obtenir une image autonome, aussi concrète que possible, d'une chose en soi difficilement représentable et qui n'acquiert une existence propre (distincte de l'ensemble de la réalité) qu'en vertu d'une abstraction, la plus importante sans doute qu'ait jamais produite l'esprit humain.

(*Tempo e verbo*, pp. 29-30)

È il risultato di un grande sforzo di visée* (v. p. 32) inteso a ottenere una immagine autonoma, tanto concreta quanto possibile, di una cosa insé difficilmente rappresentabile e che non acquista un'esistenza propria (distinta dall'insieme della realtà) che in virtù di una astrazione, senza dubbio la più importante che la mente umana abbia mai prodotto.

*Per il fr. *visée* cfr. anche it. ant. *visare*, "mirare a, puntare a". Cfr. *prendre visée* "azione di dirigere lo sguardo verso un obiettivo" (1480) e *direction de l'esprit vers un fin, un but* (Montaigne) (N.d.T.)

După cum vedem din exemplul al doilea, chiar dacă este frustrantă, soluția de a folosi note de subsol este judicioasă, deoarece termenul netradus este urmat, deja din versiunea de origine, de o trimitere la o pagină ulterioară unde noțiunea este definită în corpul textului.

Exemplul 3 :

(*Temps et verbe*, p. 10)

Quant au mouvement par lequel, dans le procès de la formation de l'image-temps, la chronogenèse, en action sur l'axe qui lui est propre, se porte d'un axe chronothétique au suivant, comme il s'agit d'une opération de pensée *réalisatrice*, non pas particulière au temps et au verbe, mais tout à fait générale dans le langage, nous la désignerons par le terme de visée.

(*Tempo e verbo*, p. 32)

Quanto al movimento per il quale, nel processo di formazione dell'immagine-tempo, la cronogenesi, in azione sull'asse che le è proprio, si porta da un asse cronotetico al seguente, poiché si tratta di una operazione di pensiero che *realizza* – operazione distintiva non soltanto del tempo e del verbo, ma di tutto il linguaggio in generale – lo designeremo con il termine di *visée*.

Cât despre exemplul al treilea, vedem că, chiar dacă se vor căuta echivalențe ale substantivului francez *visée* în italiană în paradigmele termenilor ce au în comun radicalul verbului *mirare* « viser », nu se va găsi o soluție satisfăcătoare : *mira* include *ținta*, în timp ce noțiunea de « viser » trimite doar la privirea îndreptată asupra obiectului prin excluderea obiectului însuși , *mirino* « le viseur » determină limita, punctul de început al deplasării, începutul momentului, nu însă și derularea deplasării ; în fine, substantivarea infinitivului *mirare* nu este în uz iar substantivele ce desemnează actul *viser* (**miramento*) și actul de a privi (**miratura*) nu mai prezintă mult interes.

Rămâne posibilitatea de a traduce *operativitatea intelectuală* a lui *visée* prin substantivul italian *intenzione* care are avantajul de a reda cinetismul noțiunii, dar se pierde apoi legătura cu metafora privirii pe care Guillaume o dezvoltă adesea în aceste opere incluzând noțiuni ca « idée regardante » și « idée regardée » , se pierde totodată referința cognitivă din care se cunoaște importanța rolului jucat în comprehensiune, începând cu lucrările din domeniul *Neuroștiinței*, între altele, ale lui Giacomo Rizzolatti (2006).

Concluzii

Uzajul diferențiază net traducerea specializată de traducerea literară. Cea dintâi privește toate domeniile tehnice și științifice. Un text de acest tip ar fi caracterizat printr-o terminologie exactă ce privilegiază mai degrabă denotația decât conotația.

Traducerea literară privește orice text în care se află semnificații conotative, cuvinte a căror semnificație face apel la altele.

Acest tip de text presupune o anumită subtilitate interpretativă din partea traducătorului care va fi ghidat de cunoștințele sale atât în limba sursă, cât și în limba țintă.

Pentru a-i asigura lectorului din limba țintă condiții de lectură similare celor ale lectorului limbii sursă, traducătorul trebuie să aibă o bună cunoaștere a culturii de proveniență a textului și trebuie să aibă capacitatea de a sesiza toate artificiile stilistice și retorice.

Credem că am arătat, grație exemplelor selectate, dificultăți de traducere a terminologiei specifice psihomecanicii limbajului lui Gustave Guillaume.

Am arătat, totodată, că diferența dintre traducerea specializată și traducerea literară nu trebuie să fie atât de tranșantă, cu riscul de a subevalua recursul masiv la competența referențială care mobilizează traducerea textelor științifice teoretice.

În loc de concluzie, am dori să îl cităm pe Jean-Claude Chevalier, hispanist de origine franceză, lingvist de orientare guillaumiană, care, în 2007, în recenzie la traducerea lucrării lui Guillaume de către Alberto Manco (p.23), sublinia importanța actului dificil de a traduce texte teoretice din trecut :

Interesul unei traducerii, chiar tardive este cel de a invita la lectura sau la relectura unui mare text al trecutului. Traducerea, depășește fără îndoială posibilitatea publicului său. Ea amintește înainte de toate sau face să se descopere că există probleme centrale cărora nu li s-a răspuns, care au fost uitate, ocolite, sau a cărora eventuală existență nici nu se bănuiește. Traducerea ne previne că nu ar fi doar ultima unealtă, ultima cale care contează. Ea evită să se

blocheze în singurele probleme pe care le dictează momentul, aparatele sale, credințele sau modurile sale.

O expertiză UNESCO (2005) amintește că, în situația internațională actuală, diversitatea și pluralismul lingvistic sunt premisele constituirii și dezvoltării societăților cunoașterii.

Convinși cu privire la rolul pe care îl are traducerea în circulația cunoașterii, al înțelegerii altor culturi și al altor gândiri, ne bucurăm de noua secțiune consacrată traducerii și traductologiei în cuprinsul revistei *Studii de Știință și Cultură / Studies of Science and Culture* a Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad.

Bibliographie

Boone Annie & Joly André (1996), *Dictionnaire terminologique de la systématique du langage*, Paris/Montréal, L'Harmattan, coll. « sémantiques », 443 p.

Chevalier Jean-Claude (2007), compte rendu de G. Guillaume, *Tempo e verbo*, (*Teoria degli aspetti, dei modi e dei tempi*), edizione italiana a cura di Alberto Manco, Università degli Studi di Napoli « L'Orientale », Dipartimento di Studi del Mondo classico e del Mediterraneo antico, Quaderni di AIQN, Nuova serie – 13, Napoli, 2006, in *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, CII, 2, pp. 22-30.

Fonds Gustave Guillaume, Université Laval, Québec :

<http://www.fondsgustaveguillaume.ulaval.ca>

Gourinat Michel (1994), *De la philosophie*, tome 2, Paris, Hachette Education, coll. « supérieur », 895 p. [chapitre « Le langage »]

Guillaume Gustave (1929), *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, H. Champion, 134 p. Prix Volney (1931). [Réédition avec L'Architectonique du temps dans les langues classiques, Paris, H. Champion 1965.]

Guillaume Gustave (1973), *Principes de linguistique théorique*, dir. Roch Valin, Les Presses de l'Université Laval, Québec, Librairie Klincksieck, Paris, 276 p.

Guillaume Gustave (2000), *Principi di linguistica teorica*, dir. Roch Valin, trad. Roberto Silvi sous la direction d'Arturo Martone, Liguori Editore, Napoli, 198 p.

Guillaume Gustave (2006), *Tempo e verbo*, a cura di Alberto Manco, Napoli, Università degli Studi di Napoli L'Orientale, Quaderni di AIQN, nuova serie 13, 165 p.

Manco Alberto (1999), « Su alcuni usi terminologici di Gustave Guillaume: le prospettive interne al linguaggio in *Temps et verbe* » in *Studi Filosofici*, XXII, Bibliopolis, pp.277-290.

Platon, *Cratyle*, éd. établie par Léon Robin, Paris, Gallimard, coll. « Bibliothèque de la Pléiade », 1950, tome I, 1380 p.

Rizzolatti Giacomo & Sinigaglia Corrado (2006), *Soquel che fai. Il cervello che agisce e i neuroni specchio*, Paris, Cortina Raffaello, coll. Scienza e idee, 216 p.

Rizzolatti Giacomo & Sinigaglia Corrado (2008), *Les neurones miroirs*, traduction de Marilène Raiola, Milano, Odile Jacob, 236 p.

UNESCO (2005), *Vers les sociétés de savoir* (rapport mondial de l'UNESCO), Paris, éditions UNESCO.

